

На правах рукопису

ПАЛЬШКОВА ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ
ДО НАВЧАННЯ В КОЛЕКТИВНІЙ ПІЗНАВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Дисертацію виконано в Одеському державному педагогічному інституті ім. К. Д. Ушинського.

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
БУРЯК Володимир Костянтинівич.

Офіційні опоненти : - доктор педагогічних наук, професор
РОЗЕНБЕРГ Арон Якович.
кандидат педагогічних наук, доцент
КОНОНЕНКО Тетяна Семенівна

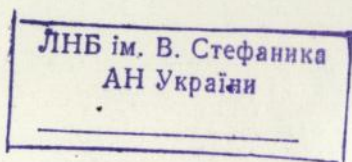
Провідна установа - Київський державний педагогічний
інститут іноземних мов.

Захист відбудеться " ____ " _____ 1994 року о ____ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 05.08.03 при
Одеському державному педагогічному інституті ім. К. Д. Ушинського за адресою: 270105, м. Одеса, вул. Генуезька, 22.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеського
державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського.

Автореферат розісланий " ____ " _____ 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради *Коліш* Коломіяченко О. Ф.

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00777555 (-)

Актуальність дослідження. Сучасна школа покликана виховати таку людину, яка могла б жити й працювати за умов демократії, зростаючої свободи особистості й водночас співвідносити свої дії і вчинки з громадським обов'язком і відповідальністю перед суспільством.

Аналіз шкільної практики свідчить про наявність суперечностей між сучасними вимогами, які ставляться до особистості школяра, і рівнем сформованості відповідальності як важливої умови, що забезпечує успішне виконання цих вимог.

Актуальність дослідження зумовлюється тим, що у повсякденному шкільному житті нерідко доводиться спостерігати, що частина учнів безвідповідально ставиться до навчальних обов'язків, недисциплінована, не відрізняється відповідністю рівня знань їх здібностям і можливостям. Причини низької результативності навчального процесу ми вбачаємо в недооцінці вихідних функцій уроку в плані формування відповідальності як важливої риси особистості школярів; формалізмі, ігноруванні потреб підлітків в активній, цікавій діяльності на уроці, відсутності самостійності й ініціативи учнів, зумовленої авторитарним стилем діяльності вчителя в навчальному процесі.

Проблема виховання відповідального ставлення учнів до навчання не є новою. Її теоретичні засади були закладені в працях С. Т. Шацького, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського та інших видатних педагогів минулого. Вперше до проблеми відносин звернувся О. Ф. Лазурський, який розглядав їх у плані характеристики спрямованості особистості. Пізніше відносини кваліфікуються як властивість активності особистості /О. Г. Ковальов, В. М. Мясищев/; взаємозв'язок волі, емоцій інтересів /В. В. Богословський, С. Л. Рубінштейн/.

Дослідження ставлення учнів до навчання велось у двох напрямках: як свідоме, відповідальне ставлення до навчання /В. Б. Бондаревський, А. І. Борисова, М. О. Данилов, О. П. Медведіцьков, Т. Д. Молодцова, А. В. Петровський та інші/ як суть такого ставлення - мотивація, яка посідає у його структурі провідне місце /В. Г. Асеев, Л. І. Божович, Г. С. Костюк, В. С. Мерлін, Л. С. Славина, Б. М. Якобсон та інші/. У працях зазначених авторів робиться спроба виявити різноманітність видів ставлення школярів до навчання; негативне /В. М. Солохо,

позитивне /А. Е. Точина/, свідоме ставлення /Л. А. Висотіна, К. І. Наумкін/; розмежувати поняття "свідоме ставлення до навчання" і "відповідальне ставлення до навчання".

Разом з тим шкільна практика вимагає ґрунтовних відповідей на запитання: якими є можливості колективної пізнавальної діяльності в формуванні відповідального ставлення учнів до навчання, які оптимальні умови її організації, що забезпечують результативність виховання відповідальності школярів, які форми й методи її організації на уроці стимулюють практичний інтерес до навчання.

Визначене дає підставу стверджувати, що пошуки відповідей на поставлені запитання є для шкільної практики актуальними й мають теоретичну й практичну значущість.

Об'єкт дослідження - процес формування відповідального ставлення підлітків до навчання засобами колективної пізнавальної діяльності.

Предмет дослідження - дидактичні умови підвищення ефективності колективної пізнавальної діяльності формування відповідального ставлення школярів старшого підліткового віку до навчання.

Мета дослідження - виявити, теоретично обґрунтувати та перевірити експериментально дидактичні умови організації колективної пізнавальної діяльності, які забезпечують виховання відповідального ставлення учнів до навчання.

Гіпотеза дослідження - ефективність формування відповідального ставлення підлітків до навчання буде проходити більш успішно, якщо:

- організація колективної пізнавальної діяльності відповідатиме принципам педагогічної взаємодії, співробітництва і співтворчості;

- будуть використовуватися різноманітні форми нестандартних уроків, які стимулюють ініціативу й самостійність її учасників;

- учасники колективної пізнавальної діяльності будуть поставлені у позицію суб'єктів діяльності й виконавців різних ролей, відносин відповідальності й залежності від результатів навчальної роботи;

- буде забезпечена постійна звітність перед колективом класу і оцінка діяльності всіх учасників, яка закріплює впевненість у власних силах, можливостях і здібностях.

Відповідно до поставленої мети і гіпотези визначені такі завдання дослідження:

1. Визначити зміст і основні фактори, які впливають на відповідальне ставлення школярів до навчання.
2. Розробити програму нестандартних уроків і дослідним шляхом перевірити їх потенційні можливості у вихованні відповідального ставлення школярів до навчання.
3. Виявити й експериментально перевірити дидактичні умови забезпечення ефективності колективної пізнавальної діяльності виховання відповідального ставлення учнів до навчання.
4. Розробити методичні рекомендації на допомогу вчителів-предметнику щодо формування відповідального ставлення учнів підліткового віку до навчання засобами колективної пізнавальної діяльності в навчальному процесі.

Методологічну основу дослідження складають ідеї про діяльність, творчу суть особистості, особистість як суб'єкт соціального прогресу і діяльності, як важливого чинника формування особистості, відповідальність як одна із важливих характеристик особистості.

Теоретичними засадами виступили положення про те, що виховання відповідального ставлення до навчання передбачає створення системи колективної пізнавальної діяльності, яка б забезпечувала єдність навчальних дій /Т. І. Зінченко, А. О. Смирнов/, принципів її організації /О. М. Леонтьєв, Я. Пономарьов/, змісту /Н. Ф. Талызіна/, організаційних форм методів, дидактичних засобів /Ю. К. Вабанський, М. Данилов, В. П. Єсіпов, Р. Г. Лемберг, І. Т. Огородников, І. Я. Лернер, Г. І. Шукіна та інші/; характер, зміст, форми і методи самостійної пізнавальної роботи /В. К. Буряк, М. І. Махмутов, Х. І. Лійметс, В. Оконь, М. М. Скаткін та інші/, формування професійних якостей особистості вчителя /І. Ф. Гоноболін, М. В. Євтух, А. І. Єрьомкін, Л. В. Кондрашова, Н. В. Кузьміна, З. Н. Курлянд, В. О. Сластенін, Р. І. Хмелюк та інші/.

Методи дослідження: теоретичний аналіз літератури з досліджуваної проблеми, спостереження, бесіди, анкетування,

інтерв'ювання, рейтинг, самооцінка, аналіз результатів навчальної діяльності школярів, діагностичні завдання, педагогічний експеримент, методи кількісного і якісного аналізу експериментальних даних.

Дослідження проводилося у три етапи:

Перший етап /1988-1990 рр./ - вивчення наукової літератури з досліджуваної проблеми, документації шкіл, проведення констатуючого експерименту, розробка вихідних теоретичних положень, визначення предмета, об'єкта, гіпотези, завдань дослідження, методики експериментальної роботи.

Другий етап /1991-1992 рр./ - здійснення дослідно-експериментальної роботи у 8-9 класах СШ N 25, 103 м. Кривого Рога та СШ N 16 м. Одеси.

Виявлялась ефективність організації колективної пізнавальної діяльності, вплив на її виховні можливості дидактичних умов, роль дослідної роботи в формуванні відповідального ставлення школярів до навчання.

Третій етап /1993-1994 рр./ - аналіз і узагальнення результатів дослідження, перевірка його ефективності, розробка рекомендацій щодо формування відповідальності школярів засобами колективної діяльності в школах Дніпропетровської і Одеської областей.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що

- розкриті особливості колективної пізнавальної діяльності підлітків на уроці і її можливостей у вихованні відповідального ставлення учнів до навчання;

- розроблена система нестандартних уроків як однієї із форм організації колективної пізнавальної діяльності й різні типи навчальних завдань з урахуванням можливостей і індивідуальних здібностей школярів підліткового віку;

- виявлені дидактичні умови, які забезпечують ефективність виховання відповідального ставлення підлітків до навчання засобами колективної пізнавальної діяльності;

- визначений характер впливу колективної пізнавальної діяльності на розвиток відповідальності підлітків.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що до наукового арсеналу педагогіки ввійдуть теоретично обгрунтовані положення щодо виховних можливостей колективної пізнавальної діяльності формування відповідального ставлення

Підлітків до навчання; визначені сутність, зміст, основні характеристики й рівні ставлення до навчання у вітчизняній науці; дидактичні умови, що забезпечують результативність виховання відповідального ставлення учнів до навчання засобами колективної пізнавальної діяльності.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що його теоретичні висновки, дослідні дані й експериментальні матеріали можуть бути використані в навчальному процесі вчителями, студентами, методистами, на заняттях ІПК вчителів.

Запропоновані цікаві форми організації нестандартних уроків, різні види навчальних завдань і способи їх виконання, розроблені методичні рекомендації щодо виховання відповідального ставлення школярів до навчання засобами колективної пізнавальної діяльності в навчальному процесі, які широко використовуються вчителями шкіл і студентами педвузу в практичній навчально-виховній роботі.

Апробація дослідження: результати доповідались на республіканських науково-практичних конференціях /Кривий Ріг - 1991, 1993 рр., Харків - 1992 р./.

На основі результатів дослідження розроблено спецкурс для студентів географічного факультету Криворізького педагогічного інституту, підготовлено ряд статей і методичних рекомендацій для вчителів, студентів, викладачів вузу.

На захист виносяться:

1. Поняття відповідального ставлення до навчання як інтегративна якість особистості, яка характеризується вільно обраним, критично осмисленим намаганням, умінням сумлінного послідовного виконання своїх навчальних обов'язків.

2. Перетворення відповідального ставлення на особистість внаслідок організації навчання як діяльності, упродовж якої школяр систематично і послідовно випробує систему ролей, яка ускладнюється у відповідності з можливостями та нахилами і набуває досвіду відповідальної поведінки.

3. Дидактичні умови, що забезпечують результативність впливу колективної пізнавальної діяльності на відповідальне ставлення учнів до навчання.

4. Оптимальною формою організації колективної пізнавальної діяльності школярів підліткового віку є нестандартні

уроки, змістовний бік яких передбачає систему знань, умінь, навичок, необхідних для колективного розв'язання проблеми, а організаційна - виявляє кооперативні стосунки між учнями.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

Дисертація складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

У вступі подається загальна характеристика дослідження, обґрунтовується його актуальність, ступінь розробки проблеми в психолого-педагогічній літературі, визначається мета, об'єкт, предмет, формулюються гіпотеза і завдання дослідження, розкриваються методологічні і теоретичні засади, комплекс методів, наукова новизна, теоретична і практична значущість дослідження, узагальнюються основні положення, що пропонуються до захисту.

У першому розділі - "Теоретичні засади формування відповідального ставлення підлітків до навчання у колективній пізнавальній діяльності" - аналізується стан проблеми у вітчизняній та зарубіжній літературі, розкривається суть понять "відповідальне ставлення школярів до навчання", "колективна пізнавальна діяльність учнів", подаються різні підходи до визначення суттєвих ознак, показників, змісту цих понять, розглядаються дидактичні умови, які забезпечують результативність колективної пізнавальної діяльності виховання у підлітків відповідального ставлення до навчання.

Вивчення й аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних авторів дозволяють зробити висновок про відсутній єдиний погляд на визначення поняття "відповідальне ставлення до навчання". Так, деякі автори ототожнюють відповідальне ставлення зі свідомим, розглядають його як моральну категорію: як сумлінне і систематичне виконання навчальних обов'язків /Л. М. Зибін, Е. Ш. Нотанаон/, результат морального розвитку особистості /О. Д. Алфьоров, Т. Д. Молодцова/, єдність мотиву і обов'язку а впевненими моральними переконаннями /З. П. Шибаліна/, як необхідна умова формування інтересу /Ф. К. Савіна, Г. І. Щукіна/. Відповідальне ставлення як обов'язок, прагнення до опанування знаннями /В. М. Павловська, А. Я. Розенберг/; моральна

відповідальність /А. І. Борисова, С. В. Єлканов, В. К. Бисоцький, Л. В. Ітельсон та інші/; свідомо і емоційно прийнята потреба людини у певних діях /А. П. Черемніна, І. Н. Торунцова/.

У нашому дослідженні відповідальне ставлення до навчання розглядається як інтегративна якість особистості, яка характеризується вільно обраним, критично осмисленим прагненням і вмінням сумлінного і послідовного виконання своїх навчальних обов'язків, важливими чинниками якого виступають: усвідомлення навчання як обов'язку; потреба в знаннях і наявність усталеного інтересу до них; уміння вчитися, максимально зосереджувати свої зусилля на подоланні труднощів, пов'язаних з навчанням і самоосвітою, самостійність, ініціатива творчості; прагнення до спілкування, взаємодії, співробітництва і співтворчості в пізнавальній діяльності; почуття колективізму в навчальній праці; відповідальність перед колективом класу за результати навчальної праці.

У цьому розділі дається теоретичне обґрунтування того, що відповідальне ставлення до навчання може перетворитися на особистісне лише тоді, коли навчання буде організоване як діяльність, у процесі якої учень упродовж усього навчання систематично і послідовно "проходить" через систему ролей, яка постійно ускладнюється відповідно до його можливостей, інтересів, уподобань, відносин взаємної відповідальності й відповідальної залежності, набуваючи досвіду відповідальної поведінки.

Аналіз наукової літератури і спостереження дають підставу стверджувати, що важливим засобом виховання відповідального ставлення підлітків до навчання є колективна пізнавальна діяльність, яка відповідає особливостям і потребам підліткового віку: власного особистого ставлення до діяльності, потреба в знаннях, нових враженнях, самостійності /Л. І. Вожович, Т. В. Драгунова, В. А. Крутецький, М. Д. Левітов, Н. С. Лейтес, М. С. Лукін, Д. В. Ельконін/; прагнення знайти свої відповіді на життєво важливі питання /Н. В. Єлісеєва/; потреби в співробітництві, об'єднанні, колективних формах діяльності /А. Я. Розенберг/.

Знайомство з літературою дало можливість встановити, що на сьогодні відсутнє загальноприйняте визначення колективно-пізнавальної діяльності; авторами називаються лише окремі

суттєві характеристики її, серед яких виділяють: спільні дії учнів у спільному завданні /Л. Г. Книш/, робота щодо об'єднання зусиль для одержання загального результату /Т. М. Николаєва/, колективна взаємодія у системі "вчитель-учень" /В. І. Загв'язінський/; спільна діяльність, в якій учні виступають активними і повноправними учасниками досягнення загального завдання під керівництвом учителя /В. В. Котов/, діяльність, яка проходить у рамках дитячого колективу, викликає різноманітні зв'язки і залежності, що забезпечують учасників пізнавального процесу /І. В. Первін/. Ці особливості дозволяють нам говорити про те, що колективна пізнавальна діяльність, яка припускає форму колективного розв'язання пізнавальних задач шляхом виконання учнями різноманітних завдань, та які забезпечують їм збагачення досвіду колективної навчальної діяльності, характеризується низкою ознак. Серед них: учень сприймає завдання як колективне, несе відповідальність за його виконання і отримує відповідальну соціальну оцінку за результати праці; організація виконання завдання лягає на плечі класу й окремих груп учнів під педагогічним керівництвом учителя; певний розподіл праці, який враховує інтереси й здібності кожного учня і дозволяє кожному краще виявити себе в загальній діяльності; наявність взаємоконтролю, взаємооцінки й відповідальності кожного перед класом чи групою.

У цьому розділі розглядаються умови, які забезпечують результативність впливу колективної пізнавальної діяльності на відповідальне ставлення учнів до навчання, а саме: врахування потреб і можливостей особистості; різноманітність форм колективних дій і право їх вибору кожним учнем; активність кожного учасника у виконанні колективного завдання; ускладнення завдань залежності від набуття учнями досвіду колективної пізнавальної діяльності; своєчасна допомога в засвоєнні методики колективної роботи й оволодіння уміннями колективних дій у розв'язанні навчальних завдань; грамтне педагогічне керування, що забезпечує взаємодію, співробітництво й співтворчість у колективній праці.

У другому розділі - "Дослідно-експериментальна перевірка можливостей колективної пізнавальної діяльності

відповідального ставлення учнів підліткового віку до навчальної праці" - розглядається організація, зміст і результати педагогічного експерименту. За результатами констатуючого експерименту, в якому брало участь близько 2000 восьмикласників і 1080 дев'ятикласників середніх шкіл Дніпропетровської та Одеської областей, виявлено п'ять груп учнів з стійким /16,8 %/, несистематичним /36,5 %/, ситуативним відповідальним ставленням до навчання /23,6 %/, ставленням до навчання як особистої користі /5 %/, безвідповідальним ставленням до навчання /18 %/ і причини низького рівня відповідального ставлення їх до навчання. Серед причин неабияку роль відіграють індивідуально-психологічні особливості /неуважність, невміння мобілізувати свою увагу й організуватися для роботи, недисциплінованість та ін./; несформованість загальнонавчальних умов; характер навчальної діяльності на уроці /нудьга, монотонність, неемоційність та ін./; недооцінка вчителем колективних форм пізнавальної діяльності школярів і активних способів її організації; ігнорування вчителем у організації навчання потреб підлітків у спілкуванні, співробітництві й співтворчості. Результати констатуючого експерименту підтвердили наявність залежності між формами організації пізнавальної діяльності і відповідальним ставленням школярів до її виконання; рівнем професіоналізму вчителя і виховною результативністю колективної пізнавальної діяльності.

Формуючий експеримент проводився з учнями 8-9 класів СШ NN 25, 103 м. Кривого Рога та СШ N 16 м. Одеси. Масив дослідження - 2716 учень.

Мета формуючого експерименту полягала у виявленні та перевірці сукупності дидактичних умов, що забезпечують ефективність колективної пізнавальної діяльності у вихованні відповідального ставлення до навчання. Ми виходили з припущення, що відповідальне ставлення до навчання формується за таких умов, коли на уроці учні не тільки отримують навчальну інформацію, а й відчувають потребу вчитися працювати завдяки різним джерелам інформації, планування, організації діяльності; вихованню охайності, діловитості; оцінюванні результатів.

Працюючи над дослідними завданнями ми дотримувались

чіткої послідовності у роботі, яка включала визначення мети та способів її досягнення, етапів та форм виконання, прогнозування та оцінювання результатів колективної пізнавальної діяльності.

Нестандартні уроки (урок - діалог, урок - диспут, урок - конференція, урок - консультація, інтегративний урок) є формою організації пізнавальної діяльності у дослідних програмах. Головними ознаками цих уроків вважаємо взаємодію вчителя та учнів у спілкуванні, розмежування функцій учителя та учня, що виступають співвиконавцями та організаторами навчання тимчасового (та просторового режиму (45-90 хв. у класі, лабораторії, пришкольній ділянці).

Основу дослідної роботи складають різні види колективної пізнавальної діяльності: робота в парах змінного складу, діалог, ділова гра, евристична бесіда, дискусія, взаємоконтроль та взаємооцінювання.

Ситуація переборювання труднощів була основною у виконанні завдання. Така організація колективної пізнавальної діяльності створювала умови для активного залучення школярів до навчального процесу, підвищення відповідальності, можливості колективного розв'язання навчальної проблеми.

Уточнення у ході дослідження змісту й структури відповідального ставлення до навчання як інтегративної якості особистості дозволило розробити критерії виявлення рівнів його сформованості. Було виділено три рівні: слабкий, який характеризується інертністю учнів у навчальній роботі, байдужістю до матеріалу, який вивчається, дією за зразком, прояву інтересу лише в яскравих захоплюючих ситуаціях; середній - відсутністю ініціативи й самостійності в навчальній роботі, зацікавленості практичними завданнями, відсутністю потреби в здобутті знань, нестійкістю пізнавального інтересу, якісним виконанням завдань; сильний - активністю, допитливістю, намаганням вийти за межі навчальної програми, самостійністю у розв'язанні пізнавальних задач, відповідальністю за результати навчальної діяльності.

Був вивчений стан відповідального ставлення до навчання у 132 учнів 8-9 класів СШ N 103 м. Кривого Рога і 139 учнів СШ N 16 м. Одеси. Дані щодо рівня сформованості відповідального ставлення до навчання на початку експерименту в кон-

трольних і експериментальних групах одержані на основі анкетування, співбесіди з учителями й класними керівниками, спостереженнями за поведінкою учнів і їх ставленням до виконання навчальних обов'язків подані в табл. 1.

Таблиця № 1.

Рівні відповідального ставлення учнів до навчання

Рівень сформованості відповідального ставлення до навчання	СШ №103 м. Кривий Ріг				СШ № 16 м. Одеси			
	контрольний		експеримент		контрольний		експеримент	
	число учнів	в %	число учнів	в %	число учнів	в %	число учнів	в %
слабкий	20	33,3	28	38,8	26	41,1	31	40,7
середній	23	38,3	23	31,9	24	38	35	47
сильний	17	28,4	21	29,3	13	20,9	10	12,3
Всього	60	100	72	100	63	100	76	100

Як засвідчує таблиця, у контрольних групах учнів з слабким рівнем відповідального ставлення до навчання було на 5,3 % /СШ № 103 м. Кривого Рогу/ та 0,4 % /СШ № 16 м. Одеси/ менше ніж в експериментальних групах; а з сильним рівнем на 8,6 % /СШ № 16 м. Одеси/ та на 0,9 % /СШ № 103 м. Кривого Рогу/ більше ніж в контрольних групах. Отже, суттєвої різниці на початковому етапі у сформованості рівнів відповідального ставлення до навчання в експериментальних і контрольних групах не спостерігалось.

Формуючий експеримент проводився у 3 етапи: на першому етапі дослідна робота була спрямована на розвиток і закріплення в учнів методів колективної роботи; на другому - організація систематичної пізнавальної колективної діяльності на нестандартних уроках; на третьому - значна увага приділялась ускладненню завдань колективної пізнавальної

діяльності.

Стрижнем формуючого експерименту була розроблена нами програма нестандартних уроків: діалогів, ділових ігор, конференцій, уроків запитань і відповідей, інтегрованих уроків, у ході яких школярі переконувались в перевазі колективних зусиль розв'язання навчальних проблем, практичного застосування знань, що вивчались. Дослідно-експериментальна робота велась з урахуванням індивідуального розрізнення груп учнів, виявлених у констатуючому експерименті. Завдання диференціювались відповідно до рівня відповідального ставлення до навчання. Стимулювання учнів слабкого і середнього рівнів відповідального ставлення до навчання здійснювалось за рахунок змісту, організації колективної пізнавальної діяльності з урахуванням характеру взаємовідносин, які складалися у ході її виконання. Диференціація завдань на першому етапі дослідної роботи сприяла вихованню почуттів успіху і задоволення роботою, намагання більш активно брати участь у розв'язанні загальних завдань. Учні середнього рівня відповідальності навчали засобом колективних дій. Упродовж другого етапу дослідної роботи перехід підлітків першої /слабкої/ у другу /середню групу/ здійснювався завдяки наданню їм можливості вільного вибору форм, способів колективної пізнавальної діяльності, зацікавленістю результатами інших її учасників, створенням ситуацій спільного успіху в колективній роботі.

У процесі дослідно-експериментальної роботи були виявлені проміжні категорії відповідального ставлення до навчання старших підлітків. Так, між слабкою і середньою виникла тимчасова категорія відповідальності. В учнів цієї категорії мала місце зацікавленість певними видами колективної пізнавальної діяльності. Але глибина і обґрунтованість знань з предметів, які вивчаються, були відсутні. Відповідальне ставлення до навчальної роботи носило ситуативний характер. Виявлена також домінуюча категорія відповідального ставлення до навчання. Учні цієї групи виявляли стійкий інтерес до колективної пізнавальної діяльності, потребу в оновленні знань, намагання постійно працювати над розширенням свого світогляду. За допомогою завдань - тестів було проаналізовано динаміку відповідального ставлення школярів до навчання.

Якщо на початок експерименту в 8 класі СШ N 16 м. Одеси 39,7% учнів належало до слабкої категорії, 43,3 % - до середньої, 27 % до сильної, то після другого етапу співвідношення змінилось: до слабкої належало 12 % учнів, до середньої - 24,1 %, до сильної - 31,7 %. Виявлено проміжні категорії; тимчасова - 20,2 % осіб, домінуюча - 12 % осіб. Ця ж тенденція виявилась і в школах м. Кривого Рога. З усіх учнів 8 класів середньої школи N 103 на початок експерименту до слабкої категорії належало 31,2 %, до середньої - 37,6 %, до сильної - 31,2 %. За результатами зрізу картина стала дещо іншою: відтепер учнів слабкої категорії стало - 12,5 %, середньої - 21,5 %, сильної - 25,8 %, тимчасової - 18,7 %, домінуючої - 21,5 %.

Проведене дослідження засвідчило, що відповідальне ставлення учнів 8-9 класів до навчання багато в чому визначається характером колективної пізнавальної діяльності, її організації і тими умовами, в яких вона перебуває. Ступінь відповідальності значно зростає, якщо учні беруть активну участь в організації різноманітних форм колективної діяльності, виборі раціональних методів виконання завдань, контролі й обліку результатів колективної праці; якщо в процесі навчальних завдань вони опановують методику колективних дій, культуру розумової праці й засоби стимулювання колективної праці.

Була встановлена залежність між виховними результатами колективної пізнавальної діяльності і характером психологічного фону групи. Так, за результатами констатуючого експерименту 63 % опитаних школярів 8-9 класів зазначили, що позитивні оцінки не схвалюються у класі, а відмінники не користуються особливим авторитетом серед них. Після проведення дослідно-експериментальної роботи 87 % учнів відповіли, що "незручно не вчити уроки, бо не хочеться підводити клас". Результати спостережень за поведінкою учнів на уроках ділової гри, конференції, уроках-діалогах та ін. свідчать про те, що активність і самостійність їх зросла з 15 % (в констатуючому) до 65 % (у формуючому експерименті). Використання різноманітних форм і методів (евристичні бесіди, дискусії, діалогу) на нестандартних уроках привели до зміни характеру навчальної роботи. Кількість уроків, на

яких проводились різноманітні форми роботи з використанням знань у новій ситуації, зросло з 51 % до 87 % при підвищенні рівня самостійності учнів (89 % проти 61 %).

Дослідження засвідчило, що використання на уроках діалогу, евристичної бесіди, дискусії забезпечувало на 80 % озброєння учнів навичками планування, на 98 % - умінням використовувати знання у новій ситуації, на 93 % - ставити мету і конкретні завдання в колективній діяльності. Встановлено, що формування в учнів умінь самостійної пізнавальної діяльності позитивно вплинуло на рівень їх відповідальності в навчальному процесі.

Шляхом різноманітних форм організації навчальної діяльності в системі "вчитель - учні", стимулювався розвиток стосунків взаємної відповідальності й залежності. Стосунки взаємозалежності за умови рівноправності учнів учили їх здатності висувати вимоги і виконувати їх, бути організаторами й виконавцями. Кожен учень згідно розробленої програми роботи повинен був періодично звітувати за результати своєї діяльності й групи, з якою він виконував завдання. Розповіді про якість виконання навчальних колективних дій були внесені до системи звітності. Система звітності сприяла накопиченню кожним учасником колективної пізнавальної діяльності досвіду відповідального ставлення до навчання.

На заключному етапі формуючого експерименту проводився підсумковий зріз на виявлення рівнів відповідального ставлення до навчання у контрольних і експериментальних класах. Дані підсумкового зрізу подані в таблиці N 2.

✓ Як бачимо з таблиці, в учнів експериментальних класів відбулись значні зміни в ставленні їх до навчання. Порівняння даних на початок експерименту й після його завершення засвідчило, що сильна й домінуюча відповідальність були виявлені за результатами підсумкового зрізу в 39 % проти 28 %, 4 % початкового зрізу в учнів експериментальних класів середньої школи N 103 м. Кривого Рога, відповідно - 34,5 % проти 13,3 % в учнів експериментальних класів середньої школи N 16 м. Одеси. Зміни в контрольних класах були несуттєвими. Так, у середній школі N 103 сильна категорія відповідального ставлення до навчання збільшилась на 1,6 % і склала 30 % проти 28,4 % учнів на початку експерименту. У середній школі

№ 16 м. Одеси сильна категорія склала 28,6 % проти 20,6 % учнів на початку експерименту. В контрольних класах не було виявлено проміжних категорій відповідальності.

Таблиця № 2

Рівні відповідального ставлення учнів до навчання за результатами підсумкового зрізу.

	СШ № 103 м. Кривого Рога				СШ № 16 м. Одеси											
	контрольні		експериментальні		контрольні		експериментальні									
	на початку	в кінці	на початку	в кінці	на початку	в кінці	на початку	в кінці								
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%								
Слабка	20	33,3	17	28,4	28	38,8	18	25	26	41,2	22	34,9	31	40,7	14	18,4
Тимчасова	-	-	-	-	-	-	6	8,3	-	-	-	-	-	-	8	10,5
Середня	23	38,3	25	41,6	23	31,9	20	27,7	24	38,2	23	36,5	35	46	28	36,7
Сильна	17	28,4	18	30	21	29,3	22	30,7	13	20,6	18	28,6	10	13,3	19	25,1
Домінуюча	-	-	-	-	-	-	6	8,3	-	-	-	-	-	-	7	9,3
	60	100	60	100	72	100	72	100	63	100	63	100	76	100	76	100

Це дозволило дійти висновку щодо ефективності запропонованої організації колективної пізнавальної діяльності в формі уроків-діалогів, співбесід, конференцій, консультацій, уроків ролевої гри, інтегративних уроків, в рамках яких учень розв'язував пізнавальну задачу, ніс відповідальність за її виконання перед класом і випробував на собі моральні оцінки (схвалення чи несхвалення) колективу, у вихованні відповідального ставлення старших підлітків до навчання.

Результати експериментального дослідження, аналіз та

узагальнення досвіду роботи шкільних вчителів щодо виховання у школярів відповідального ставлення до навчання у колективній пізнавальній діяльності дозволили дійти таких висновків:

1. Одним із принципів підходів до розв'язання проблеми формування відповідального ставлення підлітків до навчання є урахування специфічних особливостей і корекції усієї системи організації навчальної роботи задля зміни позиції учнів у тих видах колективних дій, які мають місце на уроці в системі стосунків "учитель-учень".

2. Виховні можливості колективної пізнавальної діяльності визначаються створенням соціально-психологічної ситуації: окремі учні або групи мають певні сподівання стосовно інших груп і учнів, які виступають основою для формування почуття відповідальності перед класом. Кожна група доповідає про досягнуті результати, які колективно обговорюються. Спілкування у ході міжособистісних стосунків, задоволення пізнавальних потреб підлітків позитивно впливають і на характер їх ставлення до виконання навчальних обов'язків.

3. Найбільш оптимальною формою організації колективної пізнавальної діяльності школярів підліткового віку є нестандартні уроки, змістовна сторона яких передбачає систему знань, умінь і навичок, необхідних для колективного розв'язання проблеми, а організаційна - відбиває кооперативні стосунки між учнями.

4. Уроки-діалоги, конференції, самостійна робота в предметних кабінетах, уроки ділової гри, інтегративні уроки шляхом різноманітних форм взаємодії (обговорення, евристичні бесіди, дискусії, діалоги), взаємний контроль і оцінку в системах "учитель - учень", "учень - колектив класу", "учень - група учнів", "учень - учень" містять оптимальні умови для спілкування, розподілу ролей задля результативного виконання навчальної роботи, комунікативної взаємодії між учасниками колективної справи.

5. Використання у навчальному процесі різноманітних форм, методів і засобів колективної організації пізнавальної діяльності учнів, групових доручень /виготовлення дидактичного матеріалу для уроків, пристроїв, моделей і т. д. /, заохочування колективних творчих робіт, звітів, суспільних оглядів

анань, консультаційної роботи забезпечує умови для виховання відповідального ставлення школярів до навчання.

6. Система заходів, апробована в дослідно-експериментальній роботі й систематичному використанні свідчить про те, що: зростання активності і самостійності учнів у процесі нестандартних форм колективної пізнавальної діяльності; успішність навчання школярів наближається до рівня їх реальних можливостей, зростає інтерес до навчання; закріплюються загальнонавчальні уміння і навички; зростають показники рівня відповідального ставлення до виконання навчальних обов'язків старшими підлітками і культури міжособистісного спілкування.

Разом з тим, дослідна робота дозволяє зауважити, що далеко не всі вчителі, які брали участь в експерименті, досягли запланованих результатів полягає в низькому рівні професіоналізму і готовності вчителя до організації колективної пізнавальної діяльності на уроці.

7. Дослідження засвідчило, що колективні форми навчальної роботи позитивно діють на виховання відповідального ставлення школярів до навчання, якщо цим процесом керує учитель-професіонал, забезпечується різноманітність форм і свобода вибору колективних дій, враховуються інтереси й можливості підлітків, поступово ускладнюються завдання з набуттям учнями досвіду колективної пізнавальної діяльності; пізнавальні завдання містять матеріал, який дозволяє школярам переконатися в необхідності розв'язання навчальних проблем.

Дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми формування відповідального ставлення до навчання засобами колективної пізнавальної діяльності школярів. Потребують подальшого вивчення питання: характеру реальних стосунків між старшими підлітками в різних формах колективної пізнавальної діяльності, оптимального поєднання її різноманітних форм задля підвищення виховного впливу на підлітків; вплив умов, які забезпечують кожному підлітку можливість самоспрямуватися у ході колективної пізнавальної діяльності, вміло співвідносити методи і форми цієї діяльності зі своїми інтересами і здібностями.

З розв'язанням цих питань ми пов'язуємо подальше удосконалення процесу виховання, відповідального ставлення

учнів до навчання за умов демократизації роботи загально-освітньої школи.

Основні положення і висновки дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Роль учнівських організацій у формуванні позитивного ставлення підлітків до навчання. Методичні рекомендації. Кривий Ріг: КДПІ, 1989. - 89 с. /у співавторстві/.

2. Колективна робота учнів старших класів на уроках хімії. //Удосконалення навчально-виховного процесу в школі і педвузі: Теми доповідей. - Кривий Ріг: КДПІ, 1990. - с.124-125.

3. Формування відповідального ставлення учнів до навчання засобами колективної пізнавальної діяльності //Питання педагогіки вищої та середньої школи/ За ред. В. К. Буряка, Л. В. Кондрашової. - Кривий Ріг: КДПІ, 1993. - с.218-224.

4. Вивчення стану відповідального ставлення старших підлітків до виконання навчальних обов'язків. //Питання педагогіки вищої та середньої школи/ За ред. В. К. Буряка, Л. В. Кондрашової. - Кривий Ріг: КДПІ, 1994. - с.99-107.

Подп. к печ 24.05.94 Заказ 545 Тираж 100

Печать офсетная Бумага типографская № 1

Отдел оперативной полиграфии ОЦНЛЭИ

270001, г.Одесса, ул.Ленина, 28

MP 00

AB 30.355

AB 30.355

